

УДК 94(477): 332 «18»

Андрій Шевченко*
(Ізмаїл)

ФОРМУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО КОМПЛЕКСУ БУДЖАКУ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX ст.

У статті досліджено основні напрямки заходів російського уряду по заселенню Буджаку, перетворенню його на центр товарного господарства в Бессарабії у першій половині XIX ст.

Ключові слова: Буджак, уряд, товарне господарство.

В статье исследованы основные направления мер российского правительства по заселению Буджака, превращению его в центр товарного хозяйства в Бессарабии в первой половине XIX в.

Ключевые слова: Буджак, правительство, товарное хозяйство.

The article is contains the main vectors of actions by Russian government for the settling of Budjak, turning it into the center of commodity economy in Bessarabia at the first half of XIX th century.

Keywords: Budjak, government, the commodity economy.

Дослідження регіональної економічної історії на сьогодні є вельми важливими для формування сучасного господарського комплексу незалежної України. Особливе місце у наукових розробках займає Українське Придунав'я або Буджак, який ще за часів Російської імперії вважався перспективним регіоном з вигідним географічним розташуванням і сприятливими умовами для поширення сільського господарства.

На сьогодні питання формування сільськогосподарського комплексу Буджаку першої половини XIX ст. фрагментарно висвітлено у працях молдавських науковців І. Анцупова, В. Жукова, М. Мунтяна¹. Вони розглядали економічні процеси в регіоні у контексті загальноросійських перетворень в Бессарабії і справедливо відзначали відсутність залишків феодальних відносин в Буджаку, що значно сприяло формуванню ринкових відносин.

---

* **Андрій Шевченко** — кандидат історичних наук, доцент Ізмаїльського державного гуманітарного університету.

¹ **Анцупов И.А.** Аграрные отношения на юге Бессарабии (1812–1870 гг.). — Кишинев: Штиинца, 1978. — 235 с.; **Жуков В.И.** Города Бессарабии 1812–1861. — Кишинев: Карта молдовеняскэ, 1964. — 252 с.; **Мунтян М.П.** Экономическое и социальное развитие дореформенной Бессарабии: автореф. дис. ... докт. ист. наук. по специальности 07.0571 «история СССР». — Кишинев, 1971. — 44 с.

Сучасні українські дослідники (О. Лебеденко, А. Тичина, В. Хмарський тощо)² у своїх працях наголошували, що головним завданням російського уряду в регіоні було його перетворення на продовольчу базу для поширення російського експорту за кордон. Впровадження ринкових відносин вони пояснювали поширенням господарств іноземних колоністів, які першими почали застосовувати найману працю, агротехніку тощо.

Автор поданої статті намагається ґрунтовно дослідити обидві точки зору та визначити основні чинники та умови, що сприяли формуванню господарчого комплексу Буджаку на початку XIX ст.

За Бухарестським мирним договором 1812 р., яким завершилася російсько-турецька війна 1806–1812 рр. Бессарабія увійшла до складу Російської імперії. На відміну від центральних та північних повітів Бессарабської області, у її південній частині (Буджаку) не набуло поширення землеробство. Кочове населення буджацьких татар-ногайців надавало перевагу розведенню худоби. Лише у долинах Дністра і Прута, у фортецях Бендери, Аккерман, Ізмаїл існували невеликі фруктові сади, городи осілого (турецького, молдавського) населення³.

За надання підтримки турецькій армії під час російсько-турецької війни буджацькі татари були переселені до Криму, їх землі були оголошені власністю російського імператора. У 1812–1824 рр. імперський уряд передав російським урядникам у Бендерському, Аккерманському повітах понад 300 тис. дес. татарської землі. Так, у 1820-х рр. імператор подарував боярину Янко Бальшу 41,5 тис. десятин у Мусандському окрузі. Близько 670 десятин землі було передано майору Патаракію.

Царський уряд намагався прискорити заселення Бессарабії і надати йому організованого характеру, використовуючи досвід колонізації земель Таврійської та Херсонської губерній. До придунайських земель переселялися болгары, албанці, греки, німці, швейцарці, українські козаки та державні російські селяни. У 1806 р. прибула перша група болгарських переселенців, які заснували с. Долукію (сучасне с. Багате) у Бендерському повіті. У 1807 р. російські переселенці — некрасівці засували с. Кислиця, а молдавські колоністи — Єдірне-Бурну (Утконосівка)⁴.

У квітні 1811 р. головнокомандуючий молдавської армії М.І. Кутузов, від імені імператора Олександра I, оголосив про пільги для задунайських переселенців. Вони звільнялися від усіх податків і земельних повинностей на 10 років, від рекрутського набору та утримання військових частин (за винятком вій-

---

² *Лебеденко О.М., Тичина А.К.* Українське Подунав'я. Книга 2. — Ізмаїл: Ізмаїльська міська типографія, 2000. — 125 с.; *Хмарський В.М.* Документ про Аккерман 1849 р. // Тезиси докладов и сообщений научно-практической историко-краеведческой конференции «Проблемы истории и археологии Нижнего Поднестровья». — Ч. I. История. — Белгород-Днестровский, 1990. — С. 113–114.

³ *Шевченко А.М.* Історія господарства Південної Бессарабії (XIX — початок XX ст.). Навчальний посібник для студентів і магістрантів історичного факультету ІДГУ. — Ізмаїл, 2010. — С. 12–13.

⁴ Ізмаїл. Історичний нарис / *Ю.І. Марчук, А.К. Тичина.* — Одеса: Аспект, 1997. — С. 39.

ськових дій), проголошувалась повна свобода віри, кожній сім'ї виділялось у спадкове володіння 60 десятин землі, бідним сім'ям надавалися позики на 10 років та подушна допомога до першого врожаю. Лише в березні–серпні 1811 року до Ізмаїла прибуло 2200 чоловік, зокрема 947 українців, 358 росіян, 280 росіян-старовірів, 168 молдаван та ін. Усім поселенцям були виділені землі біля селища Татарбунари, навколо озер Котлабух, Ялпуг, Китай, а також безкоштовно виділявся будівельний матеріал для спорудження будинків⁵.

У 1814 р. з'являються німецькі колонії Тарутино, Бородіно, Красне, у 1815 р. — Лейпциг, Кульм, Малоярославець, у 1816 р. — Арсі (Арциз), у 1822 р. виникає швейцарська колонія Шабо. На думку російського урядовця Луї Венсен Тардана, головними причинами переселення європейців до Бессарабії був «родючий клімат цього степового краю, де рано поспівають виноград, персики, шовковиця»⁶.

У лютому 1824 р. було затверджено положення Комітету міністрів «Про влаштування в Бессарабській області 20 тис. державних селян з внутрішніх губерній». За цим Положенням передбачалося переселити по п'ять тисяч селян з Чернігівської, Полтавської, Орловської, Курської губерній. Згодом було дозволено переселення з Харківської, Таврійської, Тамбовської, Рязанської, Тульської, Калузької губерній. Державні селяни отримували 30 дес. Землі і на 3 роки звільнялися від податків. У 1828 р. до придунайських земель остаточно переселилися задунайські козаки на чолі з отаманом Й. Гладким. У 1843 р. вони заснували с. Матроска⁷.

Внаслідок колонізації краю, його людність зросла у 1812–1858 рр. з 275 тис. до 700 тис. осіб. Лише у 1812–1818 рр. населення Бендерського і Аккерманського повітів збільшилося на 60 %, що було найбільшим показником у Російській імперії першої половини ХІХ ст.

Абсолютна більшість переселенців були вихідцями із землеробських регіонів. Заселяючи буджацькі степи, вони перетворювали їх на придатні для господарювання. Іноземні колоністи одразу почали займатися розведенням великої рогатої худоби, винограду. Німецькі колоністи першими в регіоні починають впроваджувати екстенсивне скотарство, а пізніше, через розгортання землеробства, першими застосовують залізний плуг та сільськогосподарський реманент. На одне німецьке господарство в середньому припадало 3 багатолемішних плуги — букера, які були здатні зорювати щодня 2–3 дес. землі, що вчетверо більше ніж малоросійським плугом. Болгарські колоністи активно займалися скотарством, зокрема вівчарством та розведенням великої рогатої худоби.

У перші роки після приєднання Буджака до імперії, російські генерали висловлювалися щодо його перетворення в особливий економічний округ.

---

⁵ Там само. — С. 39; *Чебан І.Н.* Появление некрасовцев на Измаильщине и образование Старой Некрасовки // ЛИПОВАНЕ история и культура руських старообрядцев. — Вып. 3. — Одесса, 2006. — С. 72–73.

⁶ Бессарабия : Географический, исторический, статистический, этнографический, литературный справочный сборник. — М.: Газ. «Бессарабец», 1903. — С. 181.

⁷ Ізмаїл. Історичний нарис... — С. 33.

Як зазначив М. Драган «Бессарабія у всіх наших війнах з Туреччиною була житницею армії. Край забезпечую армію м'ясом, фруктами, підводами, що надзвичайно важно для військових дій. Однак головні хліба краю — пшениця і кукурудза не входять до раціону наших вояків, які годуються житнім борошном... Доцільно переорієнтувати господарство на потреби армії... збільшити поголів'я худоби»⁸.

Думка М. Драгана обґрунтовувалася несприятливими кліматичними умовами для ведення землеробства. Буджак розташований південніше так званої «вісі Воєйкова» — головної межі вітрів України, тому клімат тут посушливий, у краї панують антициклони. Місцеві ґрунти належать до звичайних малогумусних і південних важкосуглинистих та глинистих чорноземів з чималою часткою солонцеватих ґрунтів, що не дають волозі проникати вглиб, унаслідок чого навіть при достатній кількості природних опадів через високі температури та вітри волога з поверхні землі швидко випаровується. Шар гумусу невисокий. За висловом румунського вченого Штирбу, край «нагадував Сахару». Ще у середині XIX ст. російські агрономи вирахували: з 7 річного сільськогосподарського циклу 1–2 роки давали високий врожай, 3–4 посередній (навіть за відсутністю пошесті сарани), 3–4 роки зазвичай були неврожайними. Протягом 1857–1860 рр. тільки 1860 р. дав високий врожай, у 1857 р. спостерігалось нашествя сарани, у 1858 р. — неврожай, у 1859 р. — посуха⁹. Тому сільське господарство краю вимагало застосування штучного зрошення. Боротьба з солонцевими ґрунтами вимагає специфічної оранки — глибокої, до 60 см завглибшки (саме у такий спосіб відбувається природна меліорація ґрунту).

Розуміло, що все це вимагає застосування значних фізичних зусиль та певною мірою зумовлює використання колективної праці, адже підвищити врожайність і застерегтись від посушливих неврожайних років можливо лише за умов скоординованих зусиль місцевих працівників із застосуванням потужної техніки, зокрема використання природної (тваринної) тягової сили чи технічних засобів, розбудови системи штучного зрошення тощо. Враховуючи стан технічного та мінерального забезпечення колоністів на початку XIX ст., єдиним виходом стало саме скотарство. Протягом першої чверті XIX століття необроблені землі Буджаку експлуатувалися переважно як пасовища і сінокоси для розведення численних стад рогатої худоби, овець, коней¹⁰.

У 1820–1840-х рр. землевласники мали великі ферми, які нараховували до тисячі голів овець. У 1840-х рр. найбільш великі стада мериносових овець були в маєтках графа Едлінга в Бендерському повіті, графа Бенкендорфа в Аккер-

---

⁸ Военно-статистическое обозрение Российской империи. — Т. XI. — Ч. 3. — Бессарабская область. — СПб.: ТИП. Департамента Генерального Штаба, 1849. — С. 113–114.

⁹ Новаков С.З. Социально-экономическое развитие болгарских и гагаузских сел. Южной Бессарабии (1857–1918) — Кишинев, изд. Института межэтнических исследований АН Республики Молдова, 2004. — С. 96.

¹⁰ Верховцева І.Г. Соціокультурні передумови колективізації сільського господарства у Південній Бессарабії // Питання аграрної історії України та Росії. Матеріали восьмих наукових читань, присвячених пам'яті Д.П. Пойди. — Дніпропетровськ: Дніпропетровський національний університет, 2010. — С. 156.

манському повіті (20 700 голів). Власниками великих отар овець були дворяни Яновський — 4 500 голів, Белікович — 4 000 голів, які збували величезну кількість вовни не тільки на внутрішньому, а й на зовнішньому ринках. Землеробство використовувалося, як другорядна галузь для харчування сімей колоністів та їх худоби. Якщо у 1818 р. було посіяно 7,9 тис. чвертей збіжжя, то 1828 р. понад 8 тис. чвертей, 1852 р. — понад 10 тис. чвертей¹¹.

Під час російсько-турецької війни 1828–1829 рр. через епідемію холери у Молдавії була закрита Дністровська митно-карантинна лінія, що значно ускладнило постачання російських військ збіжжям. Щоб забезпечити армію продовольством, царські урядовці вирішили популяризувати землеробство в краї. Селянам дозволялася перелогова система землеробства. Її характерною особливістю було поширення хутірського господарства в умовах слабкої заселеності краю і наявності вільних земель. Заможні селяни часто самовільно займали необроблені землі, використовуючи їх як пасовища або рілля, які чередувалися кожні 3–4 роки. На початку 1830-х рр. таких хуторів в Аккерманському повіті було більше 160¹². Відбувається поступове зростання посівів і скорочення частки пасовищ в господарствах краю.

Так, у німецьких колоністів пашня зросла у 1818–1860 рр. — з 7,5 до 30% загальної площі, у «задунайських колоністів» (болгар, гагаузів) — протягом 1820–1840-х рр. — з 7 до 23%, у державних селян у 1820–1840-х рр. — з 4–5 до 25%. При цьому слід зазначити, що земельний фонд (1846 р.) колоністів складав 713 780 дес., державних селян — 347 295 дес., козаків — 63 677 дес., що разом складало 1 124 972 дес. Відповідно, на посіви збіжжя припадало понад 250 тис. дес. землі (22,2% земельного фонду)¹³.

У 1846 р. в болгарсько-гагаузьких колоніях з 585 156 дес. земельного фонду під посівами знаходилося близько 21% (122 790 дес.), у 1852 р. — 27,5% (132 000 дес.), сінокоси і пасовища складали 70% (337 300 дес.)¹⁴.

Структура землі у болгарських колоніях Буджаку у 1857 р. у дес.¹⁵

Округи	Садібна	Посіви	Пасовища	Сінокосна	Ліси
Верхньобуджацький	2829	28 876	48 612	54 413	1549
Нижньобуджацький	1438	30 739	43 025	37 997	813
Ізмаїльський	503	9 435	15 836	13 930	368
Разом	4771	64 050	107 947	106 340	2731
У %	1,66	22,23	37,32	36,92	0,95

¹¹ Анцупов И.А. Аграрные отношения на юге Бессарабии... — С. 38.

¹² Анцупов И.А. Системы земледелия в южных уездах Бессарабии в первой половине XIX века // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы (ЕАИВЕ), 1964. — Кишинев, 1966. — С. 465.

¹³ Анцупов И.А. Аграрные отношения на юге Бессарабии... — С. 60, 62.

¹⁴ Анцупов И.А. Системы земледелия ... — С. 467.

¹⁵ Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. — Т. 2. Бессарабская область / Сост. ген. штабакап. А. Защук — СПб., 1862. — С. 211.

Отже, на пасовища та сінокоси болгарських колоністів припадало 70–74% придатної для господарювання землі. Саме «задунайські колоністи» найбільш повільно пристосовувалися до землеробства, надаючи перевагу скотарству.

У 1830–1850-х рр. посилюються розпашки цілинних земель у селянських та поміщицьких маєтках, що також було зумовлене зростанням попиту на хліб в європейських країнах. Під впливом зазначених чинників скотарство перестає бути провідною господарською галуззю в регіоні і поступається землеробству, зокрема товарному хліборобству. У 1845 р. Бессарабія вперше зайняла друге місце за розміром посівної площі та перше — за валовим збором зерна серед губерній Південної України.

У структурі посівів переважав яровий клин. За підрахунками І. Анцупова, у господарствах державних селян ярові складали 70–80% загальної площі посіву. Серед ярових культур переважали пшениця — арнаутка, просо, ячмінь і льон. Арнаутку сіяли на так званому «твердому ґрунті» — на цілині, старих перелогах. Вона добре витримував посухи, вітер і заморозки, тобто відповідала безводному степовому клімату. Із арнаутки робили борошно вищого ґатунки, яке мало великий попит на зовнішньому ринку. Просо, ячмінь і льон переважно використовувалися для домашнього споживання¹⁶.

Відомість Бессарабського губернатора про посіви та збір врожаю збіжжя в Ізмаїльському градоначальстві у 1846 р.¹⁷

Власники	Посіяно чвертей			Зібрано чвертей		
	Озиме зерно	Ярове зерно	Картопля	Озиме зерно	Ярове зерно	Картопля
Поміщики	44069	51625	6438	216490	213894	23905
Вільні хлібороби	87205	118106	13840	438496	480358	48798
Державні селяни	14805	30863	862	39771	78689	649
Колоністи	9660	101767	1983	24436	210686	961
Козаки	2606	1354	31	5138	3244	53
Разом	158345	303715	23154	724331	986 871	74366

Залишається визначити надлишки товарного збіжжя. У 1850-х рр. споживання зерна на одну особу складало 3–4 чверті або 430–480 кг. хліба. У господарствах «задунайських колоністів» на одну особу припадало 5 чвертей зерна, у державних селян та німецьких колоністів 2–4,7 чвертей. Таким чином,

¹⁶ Анцупов И.А. Системы земледелия ... — С. 468.

¹⁷ История Молдавии. Документы и материалы. — Т. III. — Положение крестьян и крестьянское движение в Бессарабии (1812–1861 гг.) [под ред. Я. Гросула]. — Кишинев: Изд-во ЦК КП Молдавии, 1969. — Ч. II. — С. 313.

товарний залишок складав 1–3,3 чверті або 2 770 тис. пудів у 1857 р. Отже торговельні обсяги виробництва зерна значно збільшилися¹⁸.

Серед дослідників довгий час панувала думка, що селянські господарства швидше пристосувалися до землеробства. Так, Помпей Батюшков стверджував, що у 1860 р. частка посівів у селян складала 40% всієї площі, у монастирів — 20,4%, у поміщиків — 19%¹⁹. І. Анцупов вважав, що селяни давали до 80% валового збору збіжжя в регіоні. Свою думку він доводить наступною статистикою: «Протягом 1840-х рр. на 693 тис. десятин поміщицьких земель Бендерського, Кагульського та Аккерманського повітів щорічно засівалося менше 10 тис. четвертей ярових та озимих хлібів... У більшості дворянських маєтків Кагульського повіту під орними землями знаходилось на початку 1850-х рр. від 20 до 40% польових угідь, лише в деяких маєтках орний клин досягав приблизно 2/3 землі»²⁰.

Аналізуючи наступну таблицю, можна стверджувати, що відомості І. Анцупова відображали дійсну картину.

Питома вага виробників хліба в Ізмаїльському градоначальстві у 1846 р.²¹

Власники	Загальний збір хліба	У % до всього врожаю
Поміщики	352 157 чвертей	27
Вільні хлібороби	748 701 чвертей	57,5
Державні селяни	72 792 чверті	5,6
Колоністи	123 694 чверті	9,5
Козаки	4 644 чверті	0,4
Разом	1 301 988 чвертей	100%

Однак, саме поміщики реалізовували більшість зібраного врожаю на зовнішньому та внутрішньому ринках. Товарність поміщицьких маєтків зросла до 70% всього зібраного зерна. Близькість від портів Одеси, Ізмаїла, Рені забезпечувала сприятливі умови для товарного виробництва, експорту хліба, худоби, вовни і шкір. Наприклад, у маєтку графині Едлінг — Стурдза площею в 16 тис. десятин власної та 20 тис. десятин орендованої землі, що знаходився в Бендерському повіті, використовувалася виключно вільнонаймана праця. Тільки постійних робітників та чабанів нараховувалося 300 осіб. Сотні людей сезонно наймалися на сінокоси, стрижку овець, молотіння хлібів, обробку виноградників, для праці на заводах²².

¹⁸ *Новаков С.З.* Социально-экономическое развитие болгарских и гагаузских сел ... — С. 91.

¹⁹ *Батюшков П.Н.* Бессарабия: Историческое описание. — СПб.: Тип. высочайше утв. т-ва «Общественная польза», 1892. — С. 138.

²⁰ *Анцупов И.А.* Системы земледелия ... — С. 468, 470.

²¹ *История Молдавии. Документы и материалы.* — Т. III. — С. 313.

²² *Циганенко Л.Ф.* Дворянське землеволодіння в Бессарабії (XIX — початок XX ст.). // Науковий вісник ІДГУ. — 2006. — № 20. — С. 79–80.

За порівняно короткий історичний період відбулася зміна систем землеробства на Півдні Бессарабії: у 1830-х — на початку 1850-х рр. переважала перелогова система; наприкінці 1850 — на початку 1860-х рр. спостерігається тенденція до розширення посівних площ за рахунок сінокосів і пасовищ²³.

Головними перешкодами посилення землеробської спеціалізації господарства Буджаку були низька врожайність, посухи, наявність значної кількості незораних земель, що значно зменшувало економічний потенціал краю. Характеризуючи стан землеробства, інспектор сільського господарства Півдня Росії С. Струков у 1855 р. звітував: «Останнім десятиліттям Буджак збирає лише чверть загального посіву зерна»²⁴.

У 1850–1869 рр. посилювався процес перетворення пасовищ на оранки, що невдовзі суттєво позначилося на скотарстві. У німецьких колоніях Буджаку в 1818 р. на заможне господарство припадало 12 голів великої рогатої худоби, у 1840 р. — 11 голів. Чисельність овець в Аккерманському повіті протягом 1860–1869 рр. скоротилася з 136,5 тис. до 77 тис. голів²⁵.

Водночас зростає чисельність худоби, яка залежала від зернового виробництва. Поголів'я свиней зросло у 2,5 рази. У 1830–1840-х рр. у Бессарабії нараховувались 70 кінних заводів, де частина площі відводилася під овес²⁶.

Набуло поширення садівництво і виноградарство. У першій половині XIX ст. російський уряд сприяв прагненням землевласників найбільш повно та широко використовувати природні багатства краю та заохочував розвиток плідництва, виноградарства, виноробства, тютюнництва. Землевласники, володіючи значними земельними ресурсами та за допомогою наявної транспортної інфраструктури, зосередили увагу на аграрному підприємстві як найбільш прибутковому та рентабельному. На початку 1825 р. Бессарабський обер-форшмистерграф Паравичин організував поблизу Аккермана Імперський виноградний сад на місці 50 турецьких виноградників²⁷. У записці міністра державного майна від 26 листопада 1840 р. особлива увага приділялася покращенню та поглибленню спеціалізації сільського господарства. В інтересах розвитку бессарабського виноробства генерал-губернатор Новоросійського генерал-губернаторства М.С. Воронцов переконав імперський уряд вдвічі підвищити мито на імпорту вин з Греції, Молдавського та Валашського князівств²⁸.

У 1823–1828 рр. була заснована швейцарська колонія Шабо в Аккерманському повіті, яка невдовзі стала центром виноробства в Південній Бессарабії.

---

²³ Анцупов И.А. Системы земледелия ... — С. 470.

²⁴ Там само. — С. 470.

²⁵ Шевельова Т. Розвиток тваринництва в німецьких колоніях Буджаку у XIX ст. // Проблеми історії України XIX — початку XX ст. — 2004. — Вип. VII. — С. 112–114.

²⁶ Шевченко А.М. Історія господарства Південної Бессарабії (XIX — початок XX ст.) — С. 19.

²⁷ Кеппен П. О виноделии и винной торговле в России / Петр Иванович Кеппен // Журнал Министерства Внутренних дел. — 1832. — Ч. 2. — № 2–4. — С. 307–308.

²⁸ История Молдавской ССР: в 2-х тт. — Т. 1. (с древнейших времен до Великой Октябрьской социалистической революции). — Кишинев: Штиинца, 1965. — С. 392–393.

За свідченням В. Хмарського, щорічне виробництво вина лише в Аккермані перевищувало 200 відер (2,5 млн. літрів)²⁹. Протягом 1826–1856 рр. кількість виноградників в Ізмаїльському повіті зросла з 406 до 1400³⁰. У 1826 р. тут з державних та приватних виноградників було зібрано 42 тис. відер вина. На початку 1830-х рр. в Ізмаїлі щорічно виробляли 150 тис. відер вина³¹.

На думку молдавських науковців І. Анцупова, В. Жукова, та Я. Гросула, завдяки колонізації краю скотарська спеціалізація господарства у другій чверті ХІХ ст. поступово замінилася на землеробську. Степовий регіон Буджак перетворився на район товарного землеробства, що значно сприяло розгортанню її торговельних операцій, особливо на зовнішньому ринку. Якщо у 1828–1830 рр. з Ізмаїла та Рені щорічний вивіз збіжжя за кордон складав 1,6 млн. крб., то у 1835–1845 рр. — понад 6 млн. крб. сріблом³².

Отже формування господарського комплексу Буджаку сприяло перетворенню його на провідний економічний центр Бессарабії першої половини ХІХ ст.

---

²⁹ *Хмарський В.М.* Документ про Аккерман 1849 р. — С. 114.

³⁰ *Баллас М.К.* Виноделие в России. — Т. 6. Южная Россия (Бессарабия, Херсонская, Подольская и Екатеринославская губернии). — 1899. — С. 17, 22.

³¹ Ізмаїл. Історичний нарис. — С. 28.

³² Военно-статистическое обозрение Российской империи. — С. 306.